

Maciej Fic

Uniwersytet Śląski w Katowicach

Ważny głos na temat roli inteligencji katolickiej w historii województwa katowickiego

[A. PRZEWŁOKA: *Kluby Inteligencji Katolickiej w województwie katowickim 1956—1989*. Katowice 2016]

Publikacje prezentujące efekty badań historycznych nad przeszłością Górnego Śląska¹ drugiej połowy XX wieku wciąż stanowią rzadkość, choć w ostatnich latach (głównie dzięki aktywności wydawniczej katowickiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej — Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (IPN) oraz Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach) ukazało się kilka pozycji podejmujących różne aspekty tego okresu². Z tym większym więc zadowo-

¹ Używam tego terminu w sposób uproszczony, bowiem przeobrażenia administracyjne drugiej połowy XX wieku spowodowały, że nowo powoływane województwa (śląskie, katowickie, śląskie) obejmowały tereny o górnośląskim i pozagórnośląskim rodowodzie. Szerzej por. np. A. GLIMOS-NADGÓRSKA: *Specyfika województwa śląskiego (1922—2010)*. „Wiadomości Historyczne” 2011, nr 2, s. 51—65.

² By wymienić tylko kilku autorów i tytuły wybranych prac zwartych: J. ŻUREK: *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949—1956*. Warszawa—Katowice 2008; S. FERTACZ, K. MIROSZEWSKI: *Marzec 1968 roku w województwie katowickim*. Katowice 2009; Ł. MAREK: *„Kler to nasz wróg”. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956—1970*. Katowice 2009; J. NEJA: *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*. Katowice 2011; A. DZIUROK: *Kruchtoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945—1956 w województwie śląskim/katowickim*. Katowice 2012; T. KURPIERZ: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów w województwie katowickim 1980—1989*. Katowice 2012; K. BANAŚ: *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947—1989)*. Katowice 2013; J. KAZIMIERSKI: *PZPR w województwie katowickim wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980—1982*. Katowice 2014; M. FIC: *Między nauką a propagandą. Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957—1992)*. Katowice 2014.

leniem należy odnotować pojawienie się kolejnej książki, tym razem poświęconej środowiskom Klubów Inteligencji Katolickiej (KIK) w województwie katowickim na przestrzeni ponad trzech dekad (w okresie od 1956 do 1989 roku)³. Praca jest efektem namysłu badawczego młodej historyk, stanowi drukowaną wersję jej dysertacji doktorskiej, obronionej na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach w 2015 roku, napisanej pod opieką naukową najpierw doc. dr. hab. Andrzeja Topola, a następnie dr. hab. Kazimierza Miroszewskiego.

Pomysł opisanego aktywności wojewódzkich środowisk katolickich w realiach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL) należy uznać za bardzo dobry, zwłaszcza że tematyka ta była już obecna w pracach odnoszących się do zagadnień ogólnopolskich⁴ oraz lokalnych, ale w odniesieniu do innych części kraju⁵. Uzupełnienie piśmiennictwa na ten temat o publikację opisującą realia województwa katowickiego wydaje się szczególnie ważne zwłaszcza dlatego, że w obiegowej opinii wciąż funkcjonuje stereotyp tego terenu jako skupiska największego w skali kraju „robotniczego aktywu partyjnego”, przez długie dekady PRL-u służącego władzom wyłącznie jako zaplecze do własnych działań i utożsamiającego się z polityką rządzącej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR)⁶.

Recenzję trzeba jednak rozpocząć od stwierdzenia, że tytuł książki można uznać za nieco mylący. Stowarzyszenia noszące nazwę Klubów Inteligencji Katolickiej, powstające na fali polskiego Października '56, stały się ważnym — niezależnym od władz państwowych i kościelnych — miejscem sformalizowanej aktywności świec-

³ A. PRZEWŁOKA: *Kluby Inteligencji Katolickiej w województwie katowickim 1956—1989*. Katowice 2016, ss. 373.

⁴ Por. m.in.: S. POPŁAWSKI: *Katolicko-społeczny ruch ODiSS. Powstanie, rozwój, program*. Poznań 1984; R. JAROCKI: *Czterdzieści pięć lat w opozycji (o ludziach „Tygodnika Powszechnego”)*. Kraków 1990; J. ŻAKOWSKI: *Pół wieku pod włos, czyli życie codzienne „Tygodnika Powszechnego” w czasach heroicznych*. Kraków 1999; A. FRISZKE: *Koło posłów „Znak” w Sejmie PRL. 1957—1976*. Warszawa 2002; R. GRACZYK: *Cena przetrwania? SB wobec „Tygodnika Powszechnego”*. Warszawa 2011; J. PODSADECKA: *Gen ryzyka w sobie miał... O Jerzym Turowiczu opowiadają: ks. Adam Boniecki, Józefa Hennelowa, Krzysztof Kozłowski, Adam Michnik*. Warszawa 2012; M. STRZELECKA: *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*. Toruń 2015.

⁵ Por. A. FRISZKE: *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956—1989*. Warszawa 1997; T. DZWONKOWSKI: *Zielonogórski Klub Inteligencji Katolickiej w latach 1981—2006*. Zielona Góra 2006; P. PAWLINA: *Bogu dziękujecie, Duchu nie gości. 25 lat Klubu Inteligencji Katolickiej w Tarnowie*. Tarnów 2006; M. BIAŁKOWSKI: *Oaza na Mostowej. Klub Inteligencji Katolickiej w Toruniu (1957—2007)*. Toruń 2008; M. SZOŁUCHA: *Klub inteligencji Katolickiej w Lublinie (1976—2008)*. Lublin 2008; P. KAZIMIERCZAK: *Klub Inteligencji Katolickiej w Krakowie 1956—1989*. Kraków 2009; K. BIAŁECKI: *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu 1956—1991*. Poznań 2012; A. BANASZKIEWICZ, B. POPIOŁEK: *Klub Inteligencji Katolickiej w Częstochowie w latach 1980—2011*. Częstochowa 2012.

⁶ Por. J. NEJA: *Robotnicy województwa katowickiego w lecie 1980 roku w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa. W: Dla władzy. Obok władzy. Przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. Red. J. NEJA. Warszawa 2005, s. 107.

kich katolików, wywodzących się głównie spośród inteligencji (przede wszystkim reprezentantów tzw. wolnych zawodów, lekarzy oraz nauczycieli). Ale pięć zarejestrowanych na przełomie lat 1956/1957 klubów zlokalizowanych zostało w Warszawie, Krakowie, Poznaniu, Toruniu i Wrocławiu (w innych miastach, m.in. w Katowicach, nie udało się już zarejestrować następnych z powodu odmowy władz) i do okresu „karnawału Solidarności” w takiej właśnie liczbie tworzyło oficjalną i uznaną przez władze państwowe reprezentację katolików w Polsce, posiadającą nawet własnych reprezentantów w Sejmie PRL (jako koło poselskie „Znak”)⁷. Dopiero kolejny okres złagodzenia polityki rządzącej PZPR w 1980 roku umożliwił rejestrację dalszych klubów (w tym na terenie województwa katowickiego), a ich reprezentanci (mimo czasowego zawieszenia działalności wraz z wprowadzeniem stanu wojennego) stali się z czasem m.in. ważnymi pośrednikami między antykomunistyczną opozycją a władzą podczas przygotowań do obrad Okrągłego Stołu. W odniesieniu do województwa katowickiego historia KIK-ów w okresie PRL-u *de iure* sprowadza się więc do wydarzeń z lat 1981—1989. Ponieważ jednak pierwsze inicjatywy regionalnych reprezentantów inteligencji katolickiego laikatu sięgały okresu grudnia 1956 roku (kiedy powołano do życia KIK im. Konstantego Michalskiego w Katowicach), a aktywność tegoż środowiska obejmowała także prowadzenie nieformalnej działalności w dekadzie lat 60. i 70. XX wieku (w tym kolejną próbę rejestracji stowarzyszenia w 1971 roku), można uznać, że Autorka zdecydowała się na ten uproszczony tytuł niejako dla przejrzystości rozważań i zaakceptować taki zabieg.

O znaczeniu środowiska powojennej inteligencji katolickiej dla losów Polski świadczą nazwiska jego najbardziej znanych reprezentantów: Bohdana Cywińskiego, Tadeusza Mazowieckiego, Wojciecha Onyszkiewicza, Stanisława Stommy, Andrzeja Wielowieyskiego, Janusza Zabłockiego czy Jerzego Zawieyskiego, ale także ważne wydarzenia z ich udziałem (by przypomnieć tylko interpelację [w marcu] i sejmowe wystąpienie [w kwietniu 1968 roku] J. Zawieyskiego w obronie manifestujących studentów i represjonowanych Żydów czy wstrzymanie się od głosu w lutym 1976 roku S. Stommy podczas sejmowego głosowania nad zmianami w Konstytucji PRL, wprowadzającymi zapisy o sojuszu z ZSRR i przewodniej roli PZPR). Ale rola KIK-ów i ich członków nie ograniczała się do uprawiania „wielkiej polityki”. Obejmowała także — a może przede wszystkim — codzienną działalność formacyjną oraz realizację różnorodnych projektów, mających podtrzymywać elementy dziedzictwa chrześcijaństwa w życiu Polaków i ograniczać skutki prowadzonego przez władze procesu laicyzacji.

Dość obszerna (licząca ponad 370 stron) książka składa się z siedmiu rozdziałów, poprzedzonych wstępem i zwieńczonych zakończeniem. W porządku chrono-

⁷ Działalność KIK-ów wspomagały także inne środowiska, zwłaszcza skupione wokół pism: „Tygodnik Powszechny”, „Więź” i „Znak”.

logicznym przedstawiono w niej: okoliczności formowania się KIK-ów w Warszawie i innych miastach Polski (także w wymiarze założeń teoretycznych ich istnienia), etap zaktywizowania się na obszarze województwa katowickiego w realiach popaździernikowych „nieformalnych” KIK-ów⁸ i prowadzone wobec nich czynności operacyjne służb (w rozdziale pierwszym); aktywność społeczną i intelektualną inteligencji katolickiej na terenie województwa katowickiego w latach 1957—1980 i mechanizmy jej inwigilacji (w rozdziale drugim); powstanie i działalność „rejestrowych” KIK-ów na terenie województwa (w Katowicach, Sosnowcu, Olkuszu i Chrzanowie), w latach 1980—1983 (w rozdziale trzecim); charakterystykę funkcjonowania katowickiego KIK-u i jego sekcji ogólnospołecznych (tym mianem określano *de facto* powstające w wyniku „luk statutowych” filie stowarzyszenia⁹) w miastach województwa (w Bytomiu, Chorzowie, Gliwicach, Jastrzębiu-Zdroju, Pszczynie, Raciborzu, Rybniku, Tarnowskich Górach, Tychach i Zabrze) oraz autonomicznego funkcjonowania KIK-ów (w Chrzanowie, Dąbrowie Górniczej, Jaworznie, Olkuszu i Sosnowcu) w realiach „postanowowojennych” między 1983 a 1989 rokiem (w rozdziałach czwartym, piątym i szóstym). Opis kolejnych okresów aktywności kończy siódmy rozdział o nieco innej konstrukcji — w którym ukazano działania wojewódzkich władz partyjno-państwowych (a także realizujących wskazane przez nie zadania przedstawicieli bezpieczeństwa) wobec klubów i ich członków.

Na podkreślenie zasługuje bardzo szeroko zakrojona kwerenda archiwalna, która przyniosła oczekiwane efekty i dostarczyła Autorce wszechstronno materiału badawczego, pozwalającego na wieloaspektowy oraz niemal kompletny sposób prezentacji treści¹⁰. Autorka dotarła do zbiorów różnej proveniencji, zgromadzonych przez aż 18 podmiotów. Obok miejsc niejako podstawowych dla historyka (za takie uznać należy Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Państwowe w Katowicach, Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Archiwa IPN w Katowicach i Warszawie) warto wskazać na sięgnięcie przez Autorkę do zasobów Archiwum Zarządu Regionu Śląsko-Dąbrowskiego NSZZ „Solidarność” w Katowicach oraz prywatnych zbiorów źródeł archiwalnych. Trzeba także odnotować, że A. Przewłoka poszukiwania interesującego ją materiału prowadziła także w zbiorach innych podmiotów katowickiego IPN-u (Oddziałowego Biura Edukacji Publicznej oraz Oddziałowego Biura Lustracyjnego), udało jej się także wykorzystać

⁸ Jak wskazała Autorka, odmowne decyzje dotyczące rejestracji zapadły w odniesieniu do KIK-ów w Katowicach, Gliwicach i Zabrze, natomiast w przypadku klubu w Bielsku-Białej najprawdopodobniej organizatorzy nie zdążyli złożyć wniosku rejestracyjnego. Por. A. PRZEWŁOKA: *Kluby Inteligencji Katolickiej...*, s. 34—44.

⁹ Por. *ibidem*, s. 305—307.

¹⁰ Autorka sama wskazała na wyraźnie dostrzegalny deficyt badań ilościowych, niepozwalający na uzyskanie satysfakcjonującej odpowiedzi na pytanie o liczebność środowiska w skali województwa czy struktury zawodowej członków klubów. Por. *ibidem*, s. 17.

materiały zdeponowane w jednostkach samorządu terytorialnego (starostwach powiatowych w Chrzanowie i Olkuszu oraz w urzędach miast Katowice i Sosnowiec). Ten obszerny i zróżnicowany materiał archiwalny uzupełniony został wyborem źródeł opublikowanych, wspomnień, prasy (choć tu Autorka skoncentrowała swoje poszukiwania na analizie tytułów o zasięgu ogólnopolskim: tygodników „Gość Niedzielny” oraz „Tygodnik Powszechny”; miesięczników „Więź” i „Chrześcijanin w Świecie”¹¹, uzupełniwszy je tekstami pozyskanymi z numerów dziennika „Życie Warszawy” z 1956 roku) oraz efektem sięgnięcia do ponad półtorej setki różnego typu prac historycznych. Jednak za najistotniejsze uzupełnienie kwerendy archiwalnej uznać trzeba wywołanie źródeł — zgromadzenie relacji 16 uczestników wydarzeń (m.in. Rudolfa Buchały czy Jerzego Skwary), dzięki czemu udało się Autorce, po pierwsze, wypełnić kilka luk badawczych, po drugie zaś, zachować dla kolejnych historyków ważny element *oral history*. Dopowiedzmy jeszcze od razu, że wykorzystanie tego materiału wskazuje na odpowiednio ostrożne podchodzenie Badaczki do uzyskanych informacji oraz właściwą krytykę źródła (na przykład gdy zwracała uwagę na istniejące rozbieżności w relacjach swoich rozmówców).

Książka — można pokusić się o użycie owego kolokwializmu — robi dobre wrażenie. Należy podkreślić przede wszystkim opisowy wymiar prowadzonej narracji — tekst przynosi bardzo istotny materiał „kronikarski”. Opisana została dobrze udokumentowana działalność środowisk inteligencji katolickiej z kilkunastu miast z terenu województwa katowickiego (zarówno z części górnośląskiej: Bytomia, Chorzowa, Gliwic, Jastrzębia-Zdroju, Katowic, Pszczyny, Raciborza, Rybnika, Tarnowskich Gór, Tychów, Zabrze; jak i zagłębiowskiej: Dąbrowy Górniczej i Sosnowca; podbeskidzkiej: Bielska-Białej, oraz pogranicza Małopolski: Chrzanowa, Jaworzna i Olkusza). Można więc po latach zweryfikować zakres aktywności członków klubów (m.in. jakich słuchali prelekcji, odczytów i koncertów, jakie oglądali filmy i spektakle, jakie organizowali projekty, jakie wreszcie prenumerowali czasopisma i tworzyli sekcje tematyczne), ale także dostrzec zakres swobody działania poszczególnych KIK-ów oraz zauważyć sposoby i mechanizmy ich kontroli przez władze (przeprowadzanie wynikających z prawa nadzoru „oficjalnych” kontroli instytucjonalnych, wymuszanie podejmowania prorządowej „społecznej polityki państwa”, czy wreszcie inwigilację ze strony „bezpieki”). Zawartość książki przynosi również cenne i mało dotąd eksponowane uzupełnienie życiorysów co najmniej kilku znanych z innej działalności i wywodzących się z regionu postaci życia publicznego (np. R. Buchały, Henryka Mikołaja Góreckiego, Alojzego Targa czy Józefa Kokota¹²). Przedstawiony w książce materiał daje jednocześnie wycinek obrazu współpracy

¹¹ Tytuł od 1976 roku ukazywał się jako dwumiesięcznik.

¹² Można wskazać, że dotyczy to nawet najnowszych opracowań: por. *W służbie Śląska — Polski — Europy. Studia i szkice poświęcone Profesorowi Józefowi Kokotowi w stulecie urodzin*. Red. D. KISIELEWICZ, A. TRZCIELIŃSKA-POLUS. Opole 2016.

między laikatem województwa katowickiego a duchowieństwem głównie diecezji katowickiej i opolskiej (na kartach pracy pojawiają się nazwiska znanych księży: m.in. biskupa Herberta Bednorza, arcybiskupów Damiana Zimonia, Alfonsa Nosola, Wiktora Skworca czy księdza Franciszka Blachnickiego). Ale oczywiście dla wielu czytelników najbardziej interesujące będą zwłaszcza te fragmenty książki, w których Autorka sięgnęła do zachowanych materiałów IPN-u i podjęła tematykę aktywności tajnych współpracowników (TW) Służby Bezpieczeństwa (SB). Wykorzystując dobre przygotowanie warsztatowe potrafiła przy tym jednak odróżnić zadania historyka od roli prokuratora bądź sędziego. Sama wskazała, że krytyka wytworzonej przez SB dokumentacji stanowiła „trudny dylemat badawczy”, ponieważ dotyczyła m.in. akt prowadzonych w Oddziałowym Biurze Lustracyjnym IPN-u w Katowicach postępowań lustracyjnych, w których zarejestrowani jako TW lustrowani zaprzeczyli świadomej i dobrowolnej współpracy z SB, a ich stanowisko potwierdził prowadzący ich były oficer służb. W konsekwencji przyjętej przez siebie postawy badawczej (mimo że prowadzone postępowania nie zakończyły się postawieniem zarzutów sądowych) A. Przewłoka, choć nie przesądziła o winie poszczególnych osób, dała dowód dobrego przygotowania metodologicznego i prawidłowo sformułowała swoje oceny i wnioski (m.in. uznając, że zawartość teczek z perspektywy badań historycznych wskazuje na duże prawdopodobieństwo ich tworzenia poprzez „prowadzenie” TW, nie zaś „fabrykowanie teczek”)¹³.

Przywołane w poprzednim akapicie oceny i wnioski Badaczki wskazują na kolejną z zalet opracowania. Zawartość książki przynosi bowiem nie tylko informacje o przeszłości, ale także ważne tłumaczenia zachodzących procesów i — tam gdzie było to potrzebne — umiejętne przedstawianie ogólnopolskiego kontekstu (dostrzegalna jest więc także warstwa wyjaśniająca). Przyjęcie ponad trzydziestoletniej perspektywy czasowej rozważań pozwoliło także uchwycić zmianę w zakresie sposobu funkcjonowania samych klubów czy filii, a także dostrzec zmieniające się zaangażowanie członków społeczności w działalność polityczną (w tym zwłaszcza jego wzrost m.in. w okresach „karnawału Solidarności” i transformacji systemowej 1989 roku).

Praca ma charakter wyraźnie naukowy, co może miejscami przekładać się na pewne trudności w odbiorze przez czytelników. Książka pozostaje także niejednorodna strukturalnie (objętości poszczególnych jej części mocno różnią się od siebie, co sama Autorka usprawiedliwiła słusznie dostępnością materiału archiwalnego). Nie udało się też uniknąć drobnych pomyłek i usterek (czasem mają one wymiar pominięcia współautorstwa prac, jak w przypadku ks. Mariusza Trąby¹⁴, czasem

¹³ Por. *Osobowe źródła informacji — zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*. Red. F. MUSIAŁ. Kraków 2008.

¹⁴ Na s. 360 w bibliografii figuruje praca Łucji MAREK: *Przypadek ks. Brunona Magotta. Studium źródłoznawcze dokumentacji kościelnej i akt aparatu bezpieczeństwa*. Katowice 2010. W rzeczywistości autorami pracy pozostają Ł. MAREK (opracowała akta aparatu bezpieczeństwa) i ks. M. TRĄBA

niewłaściwego przyporządkowania wykorzystanego materiału¹⁵), nie uwzględniono też co najmniej kilku przydatnych dla tematu prac¹⁶. Ale efekt pracy A. Przewłoki ocenić trzeba jednoznacznie jako dobry obraz sprawności warsztatowej i dojrzałości badawczej.

Na zakończenie niniejszej recenzji należy jeszcze zwrócić uwagę na jeden element: dbałość Autorki i wydawcy (przypomnijmy, że praca została wydana nakładem Instytutu Pamięci Narodowej) o pozanarracyjne elementy publikacji. Książka zawiera system identyfikacyjny (wykaz skrótów, mapa rozmieszczenia klubów, indeks osób), pozwalający na analityczne (np. poprzez pryzmat konkretnych osób) zapoznawanie się z pracą i wspomagający jej odbiór. Ale za ważne uznać trzeba zamieszczenie na kartach książki także fotografii — zarówno wybranych osób, jak i dokumentów (choć w tekście Autorka podkreśla szczupłość materiału fotograficznego w dostępnych archiwaliach), pomocnych w pełniejszym odbiorze treści i pokazujących czytelnikowi „naocznie” bohaterów tamtych wydarzeń. O staranności Autorki w stosowaniu ułatwień dla czytelnika świadczy także rodzaj motta, który poprzedza samą pracę. Stanowi je fragment statutu katowickiego KIK-u z 1980 roku: „Klub jest społeczną organizacją obywateli polskich wyznania rzymskokatolickiego, którzy zgodnie ze swoim światopoglądem, w ramach ustroju PRL mają na celu: a — pracę intelektualną i moralną w oparciu o naukę Kościoła katolickiego dla kształtowania osobowości ludzkiej i wychowania człowieka, świadomego swych obowiązków indywidualnych i społecznych”¹⁷. Po zapoznaniu się z zawartością książki można stwierdzić, że udało się Autorce ukazać ten proces kształtowania osobowości członków dość interesująco, a przede wszystkim kompetentnie.

Bibliografia

- BANASZKIEWICZ A., POPIOŁEK B.: *Klub Inteligencji Katolickiej w Częstochowie w latach 1980—2011*. Częstochowa 2012.
- BANAŚ K.: *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa wobec pielgrzymek stanowych do Piekar Śląskich (1947—1989)*. Katowice 2013.
- BIAŁECKI K.: *Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu 1956—1991*. Poznań 2012.

(odpowiedzialny za opracowanie dokumentów kościelnej proveniencji), co zresztą zostało odnotowane w przypisie na s. 17.

¹⁵ Wskazanie Dziennika Ustaw jako opracowania.

¹⁶ Na przykład dotyczącej wydarzeń ogólnopolskich: A. DUDEK, R. GRYZ: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945—1989)*. Kraków 2003; czy dotyczących wydarzeń regionalnych: *Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. DZIUROK, B. LINEK, K. TARKA. Katowice—Opole—Kraków 2007; *Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*. Red. A. DZIUBA, S. ROSENBAUM. Katowice 2010.

¹⁷ A. PRZEWŁOKA: *Kluby Inteligencji Katolickiej...*, s. 5.

- BIAŁKOWSKI M.: *Oaza na Mostowej. Klub Inteligencji Katolickiej w Toruniu (1957—2007)*. Toruń 2008.
- DUDEK A., GRYZ R.: *Komuniści i Kościół w Polsce (1945—1989)*. Kraków 2003.
- DZIUROK A.: *Kruczoizacja. Polityka władz partyjno-państwowych wobec Kościoła katolickiego w latach 1945—1956 w województwie śląskim/katowickim*. Katowice 2012.
- DZWONKOWSKI T.: *Zielonogórski Klub Inteligencji Katolickiej w latach 1981—2006*. Zielona Góra 2006.
- FERTACZ S., MIROSZEWSKI K.: *Marzec 1968 roku w województwie katowickim*. Katowice 2009.
- FIC M.: *Między nauką a propagandą. Śląski Instytut Naukowy im. Jacka Koraszewskiego w Katowicach (1957—1992)*. Katowice 2014.
- FRISZKE A.: *Koło posłów „Znak” w Sejmie PRL. 1957—1976*. Warszawa 2002.
- FRISZKE A.: *Oaza na Kopernika. Klub Inteligencji Katolickiej 1956—1989*. Warszawa 1997.
- GLIMOS-NADGÓRSKA A.: *Specyfika województwa śląskiego (1922—2010)*. „Wiadomości Historyczne” 2011, nr 2.
- GRACZYK R.: *Cena przetrwania? SB wobec Tygodnika Powszechnego*. Warszawa 2011.
- JAROCKI R.: *Czterdzieści pięć lat w opozycji (o ludziach „Tygodnika Powszechnego”)*. Kraków 1990.
- KAZIMIERCZAK P.: *Klub Inteligencji Katolickiej w Krakowie 1956—1989*. Kraków 2009.
- KAZIMIERSKI J.: *PZPR w województwie katowickim wobec NSZZ „Solidarność” w latach 1980—1982*. Katowice 2014.
- KURPIERZ T.: *Zbuntowani. Niezależne Zrzeszenie Studentów w województwie katowickim 1980—1989*. Katowice 2012.
- MAREK Ł.: *„Kler to nasz wróg”. Polityka władz państwowych wobec Kościoła katolickiego na terenie województwa katowickiego w latach 1956—1970*. Katowice 2009.
- MAREK Ł., TRĄBA M.: *Przypadek ks. Brunona Magotta. Studium źródłoznawcze dokumentacji kościelnej i akt aparatu bezpieczeństwa*. Katowice 2010.
- NEJA J.: *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*. Katowice 2011.
- NEJA J.: *Robotnicy województwa katowickiego w lecie 1980 roku w świetle materiałów Służby Bezpieczeństwa*. W: *Dla władzy. Obok władzy. Przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*. Red. J. NEJA. Warszawa 2005.
- Osobowe źródła informacji — zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*. Red. F. MUSIAŁ. Kraków 2008.
- PAWLINA P.: *Bogu dziękujecie, Duchu nie gościście. 25 lat Klubu Inteligencji Katolickiej w Tarnowie*. Tarnów 2006.
- PODSADECKA J.: *Gen ryzyka w sobie miał... O Jerzym Turowiczu opowiadają: ks. Adam Boniecki, Józefa Hennelowa, Krzysztof Kozłowski, Adam Michnik*. Warszawa 2012.
- POPŁAWSKI S.: *Katolicko-społeczny ruch ODiSS. Powstanie, rozwój, program*. Poznań 1984.
- PRZEWŁOKA A.: *Kluby Inteligencji Katolickiej w województwie katowickim 1956—1989*. Katowice 2016.
- Stalinizm i rok 1956 na Górnym Śląsku*. Red. A. DZIUROK, B. LINEK, K. TARKA. Katowice—Opole—Kraków 2007.
- STRZELECKA M.: *Między minimalizmem a maksymalizmem. Dylematy ideowe Stanisława Stommy i Janusza Zabłockiego*. Toruń 2015.
- SZOŁUCHA M.: *Klub inteligencji Katolickiej w Lublinie (1976—2008)*. Lublin 2008.
- Upadek systemu komunistycznego na Górnym Śląsku. Wokół przemian 1989 roku w województwach katowickim i opolskim*. Red. A. DZIUBA, S. ROSENBAUM. Katowice 2010.
- W służbie Śląska — Polski — Europy. Studia i szkice poświęcone Profesorowi Józefowi Kokotowi w stulecie urodzin*. Red. D. KISIELEWICZ, A. TRZCIELIŃSKA-POLUS. Opole 2016.
- ŻAKOWSKI J.: *Pół wieku pod włos, czyli życie codzienne „Tygodnika Powszechnego” w czasach heroicznych*. Kraków 1999.
- ŻUREK J.: *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949—1956*. Warszawa—Katowice 2008.